

ІДЕЯ ЄДНОСТІ ЛЮДИНИ І ПРИРОДИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ С.Ф. РУСОВОЇ

У статті аналізуються педагогічні погляди С. Русової на природу як фактор всебічного розвитку особистості.

Ключові слова: природа, людина, єдність, виховання.

Людина – частина Природи, але це одухотворена її частина. Потреба спілкування з природою залишається однією з найгостріших у людини сучасно епохи. Для духовного формування людини важливо, щоб вона з самого раннього дитинства спостерігала природу, безпосередньо спілкувалася з нею. Краса природи сприяє творчому натхненню, викликає у людини позитивні емоції, виховує смак і почуття. Органічна єдність Людини і Природи, не дивлячись на всю її природність, не є вродженою, вона формується в процесі виховання.

Ідея єдності Людини і Природи визначається нами як світоглядно-ціннісна основа взаємодії Людини і Природи, модель стійкого розвитку соціоприродного типу, яка повинна реалізовуватись на трьох основних рівнях природовідповідності – на рівні зовнішньої природи (навколишнє природне середовище); на рівні внутрішньої природи (природа людини); на рівні етноприроди (природа народу) – та мати міцну духовну основу: морально-естетичне ставлення до природи як вияв духовності особистості (естетичний вплив, етико-гуманістичне ставлення, екологічний імператив).

Мета статті: аналіз педагогічної спадщини С.Ф. Русової в контексті ідеї єдності Людини і Природи як важливого фактору всебічного розвитку особистості.

Основу нашого дослідження склали власне твори вченої як першоджерела, які безпосередньо відображають позицію С. Русової стосовно ряду важливих аспектів, що формують коло нашої наукової проблематики. Однак, ми не залишили поза увагою і праці відомих сучасних українських

вчених, які досліджували педагогічну спадщину Софії Федорівни: Є.І. Коваленко, І.М. Пінчук, О.Є. Фролова, І.В. Зайченко, О.М. Лучко, А.М. Богуш, О.М. Таран, Н. Сабат, Б. Ступарик, Д. Чередниченко та ін.

Педагогічна концепція С.Ф. Русової з позиції ідеї природовідповідності певним чином була проаналізована в рамках дисертаційного дослідження О.М. Лучка „Розвиток ідеї природовідповідності в українській педагогічній науці (кінець XVIII-XX ст.)”. У наукових працях з педагогіки та психології, як зазначає дослідник, С. Русова досконало вивчила природу дитини. Таке твердження О.М. Лучко влучно, на нашу думку, підкріплює словами Софії Федорівни: „Новонароджена дитина вже має ті зернята, з яких у майбутньому сформується людська індивідуальність, і лише найпильніша увага до всіх виявів фізичного та духовного складу дитини може забезпечити її досконалий розвиток” [4, с. 83].

Врахування особливостей *внутрішньої природи* дитини С. Русова вважала необхідною умовою в процесі формування гармонійної особистості. Вона звертала увагу педагогів, вихователів на здійснення виховних впливів на дитину з врахуванням її індивідуальної психології, вважаючи, що виховання дитини повинно базуватися на глибокому знанні анатомії, фізіології та психології. Аналогічної позиції дотримується вчена і стосовно процесу навчання. Врахування психологічних особливостей дитини педагог вважала найважливішою умовою правильної побудови всієї навчальної роботи – „тільки знаючи природу дитини, можна направляти її активність” [3, с. 148, 149], писала С.Русова.

Розвиваючи тему навчального процесу, І.В. Зайченко виділяє, на нашу думку, одну з ключових позицій С.Ф. Русової в контексті врахування *внутрішньої природи* дитини: „...вести процес навчання вчитель може лише знаючи природу дитини, бо коли він не знає своїх учнів, не веде свою справу на основі законів психології, не вміє викликати до праці природних сил дитини – мертвою буде його праця і не виконуватиме він свого відповідального призначення” [1, с. 111].

Міцну наукову базу надає вчена-педагог принципу природовідповідності у творі „Нова школа соціального виховання”. У розділі „Мислення” С. Русова зазначає, що „наука вказує нам на такі межі, в яких утворюється виховання особи: закон еволюції – усе, що в дитині закладено природою, має розвиватися; біогенетичний закон, – який вимагає нашої певної уваги до фізичного розвитку дитини...І, нарешті треба звертати увагу на органічні ґрунтовні риси характеру дитини – егоїзм, лагідність, палкість та ін.” [5, с. 98, 99].

Аналізуючи педагогічну систему С. Русової з позиції наступного аспекту природовідповідності – *зовнішня природа* (слідування загальним законам природи; вплив рельєфу місцевості, кліматичних умов тощо; спадковість, генетичний зв'язок) – варто зауважити, що ідея єдності Людини і Природи тут знаходить свій вияв у розрізі генетичної теорії, „що визначає дитину, як продукт антропологічного розвитку, належності до тієї чи іншої раси, нації, під впливом тієї чи іншої кліматичної зони, тієї чи іншої місцевості (низина, ліс, гори, море, степ)” [Там само], – пише С. Русова.

Аналіз праць „Нова школа соціального виховання”, „Теорія і практика дошкільного виховання”, „Дидактика”, „Нова школа”, „Ідейні підвалини школи” та ін. показує, що ідею єдності Людини і Природи С. Русова реалізовує в контексті головних завдань розумового виховання: засвоєння учнями наукових знань про природу, суспільство і людину та формування на цій основі власного світогляду. Знайомство з живою і неживою природою, на думку О. Замашкіної, виступає одним з найважливіших чинників розумового та інтелектуального розвитку дитини в педагогічній системі С.Ф. Русової: „Нехай дитина сама п'є з природи” [2, с. 197], – зауважувала дослідниця.

Найбільш повно, на нашу думку, ідея єдності Людини і Природи виявляється в позиції С.Ф. Русової стосовно організації і проведення екскурсій у природу рідного краю. Цій важливій проблемі дослідниця присвятила окрему статтю „Шкільні екскурсії і їх значення”. Екскурсії не тільки дають нові знання і закріплюють набуті, вони підіймають настрій

учнів, відкривають їм широкі горизонти, збуджують в учнях почуття турботи і любові до природи рідного краю. „...за одну екскурсію учні пізнають більше, ніж за якийсь місяць класної роботи” [5, С.118]. Таким чином, сухе книжкове навчання не в змозі конкурувати зі справжнім живим вихованням, яке спирається на свідоме розуміння органічного зв'язку Людини і Природи як частин одного цілого.

У праці „Дошкільне виховання” (теорія і практика дошкільного виховання) С. Русова доходить важливого, на нашу думку, висновку: „...дитина сама так зв'язана з усіма природним елементами, що треба її якнайближче оточити природою” [5, с. 193]. Отже, ідею єдності Людини і Природи можна розглядати як природний стан дитячої особистості, який має стати міцним фундаментом навчально-виховної діяльності.

Заключним аспектом, що формує наше розуміння природовідповідності є *природа народу* (культуровідповідність; народність виховання; духовно-регіональні, національно-психологічні особливості). Софія Федорівна переконувала, що, оскільки кожна конкретно взята дитина належить до якоїсь нації, отже, характеризується рисами, притаманними лише даній нації, то „справу виховання бажано поставити якнайближче до природних нахилів дитини і до вимог життя, в якому дитина перебуває, у зв'язку зі світоглядом того народу, з психологією тієї нації, з яких походить дитина” [6, с. 125].

Таким чином, етноприрода потребує особливої уваги з боку вихователів і педагогів в процесі формування гармонійно розвиненої особистості; природовідповідне навчання обов'язково повинно включати культуровідповідний компонент. Така навчально-виховна діяльність буде сприяти реалізації природних нахилів учнів, збуджувати інтерес до навчання, формувати національний склад мислення, психіки, національний світогляд і характер.

Природа народу неможлива без виявлення у рідному слові, яке С. Русова розглядає „як джерело неповторного національного світобачення, як

систему, в якій фіксуються особливості сприймання і відображення дійсності, зокрема, специфіка її художньо-образного мислення...А засвоюючи філософію і естетику рідної мови, людина прилучається до свого рідного кореня, до культурних надбань народу та досвіду, набутого попередніми поколіннями” [Там само].

Саме тому, зазначає О. Замашкіна, С.Ф. Русова значну роль відводила колисковим, забавлянкам, казкам, іграм, лічилкам, пісням, загадкам як засобам прилучення дітей до національної культури, етнізації [2, с. 194].

Таким чином, Софія Федорівна уособлює типові для української інтелігенції другої половини ХІХ ст. світоглядні орієнтири на народну мудрість, народну педагогіку, народні погляди на органічний взаємозв'язок Людини і Природи, в тому числі і в контексті навчально-виховної діяльності. Завдяки такій позиції, Є.І. Коваленко цілком слушно, на нашу думку, позиціонує С. Русову як послідовницю глибоко народної педагогіки К.Д. Ушинського. „Національне виховання, – зауважувала С.Русова, – є певний ґрунт у справі зміцнення моральних сил дитини і оновлення відродженої душі народу” [3, с. 53, 56].

Морально-естетичне ставлення до природи як вияв духовності особистості (естетичний вплив, етико-гуманістичне ставлення, екологічний імператив) складає групу аспектів ідеї єдності Людини і Природи, що розкриває взаємодію Людини і Природи на найвищому рівні – на рівні духовності.

Через естетичне сприймання природи поглиблюється і збагачується почуття патріотизму, любові до рідного краю, свого народу, Батьківщини. Це почуття потрібно плекати систематично, в усіх навчальних закладах з учнями різних вікових категорій, причому результат буде залежати від того, наскільки виховання буде „поставлене на національний ґрунт”. Адже ми, наголошувала С. Русова, можемо любити тільки те, що ми знаємо, а тому необхідно ознайомити дітей зі своєю місцевістю – річкою, лісом, озером,

найближчим селом, містом, рослинним і тваринним світом свого краю [6, с.123].

Отже, не випадково одним з основних джерел естетичних вражень С. Русова вважала природу рідного краю у „всій її непереможній красі: в квітах, метеликах, в співах пташок, в кольорах зорі, в красі далеких краєвидів” [3, с. 128, 129].

Природа збуджує емоції, які залишають відбиток у душі людини на все життя. „Ліс, степ, вода – ось умови, серед яких душа дитини розцвітає, ось ті фактори, що сприяють природному розвитку дитини й які найменше спричиняються до заприймання негативних вражень” [1, с. 78], – писала С. Русова.

Переживання глибоких естетичних вражень від предметів і явищ навколишньої природи не можливе без так званого почуття природи. В дітях має бути розвинене почуття природи, – зазначала дослідниця. Формування почуття природи, на думку С. Русової, процес багатогранний і включає в себе як безпосередній вплив природи на людину під час прямого контакту з нею, так і опосередкований вплив через матеріал навчальних предметів природничих дисциплін, пейзажу в мистецтві, кінофільмів, літературних і музичних творів тощо [Там само].

Така позиція дослідниці відповідає нашому розумінню специфіки естетичного виховання, адже діти, як на цьому свого часу наголошував К.Д. Ушинський, в більшості випадків залишаються пасивними під час безпосереднього контакту з природою. Саме тому велика роль відводиться вихователю і педагогу, який має зацентувати, направити увагу дитини і допомогти відчувати красу природи на духовному рівні. „Увага дітей має бути на все це звернена, вони повинні переживати красу природи за всякої доби року; в дітях має розвинути почуття природи, воно буде для них втіхою на все життя” [5, с. 231], – зазначала С. Русова.

Етико-гуманістичне ставлення (морально-ціннісна взаємодія, гуманістичне світовідчуття як вияв духовної природи українців) до природи

рідного краю напряду пов'язане з категорією моральності, моральним вихованням. Характерною особливістю педагогічної концепції С.Ф. Русової є органічне поєднання естетичного і морального як взаємообумовлюючих компонентів виховного процесу (І.В. Зайченко, Є.І. Коваленко, І.М. Пінчук, О.Є. Фролова та ін.).

Софія Федорівна постійно підкреслювала зв'язок морального виховання з естетичним, зазначає Є.І. Коваленко. Великого значення у зв'язку з цим в процесі морального становлення особистості дитини С. Русова надавала живому спілкуванню з природою, естетичним враженням, якими б збагачувалася духовна природа особистості під час такого спілкування. Дослідниця зазначала, що коли дитину оточує краса, для неї цілком зрозуміла і приваблива, вона впливає на її настрій, надихає на добру поведінку як серед природи, так і в людському колективі [3, с. 124, 125]. Так, у праці „Нова школа соціального виховання” С. Русова зазначала: „Естетичне почуття є моральне, бо краса завжди (як ми це бачимо в первісному її людському розумінні) зв'язана з добром” [5, с. 67].

І.В. Зайченко у своїй праці вказує на деякі шляхи і засоби морального виховання, що їх окреслила С. Русова у власній педагогічній системі. В контексті нашого наукового інтересу варто зупинитися на наступних шляхах і засобах: „розвивати почуття ласки до всього живого, щоб коло дитини були всякі звірята: кіт, пес ящірка, жабка, щоб дитина потроху привчалася до їх рухливості, не робила їм жодного зла, а далі навіть привчалася до плекання, до обов'язків годувати звірят, чистити їхні оселі та ін.;...постійно викликати емоцію співчуття, естетичною ласкою вносити ліричний настрій, шукання правди, справедливості, а не лише самозадоволення своїм поведінням. А для цього постійно викликати нові високі почуття, відповідні розвиткові дитини, любов до природи, до рідного краю...” [1, с. 75].

Такі шляхи морального виховання, на наше глибоке переконання, надзвичайно успішно і ефективно здатні формувати екологічно свідому особистість з розвиненою екокультурою, з глибоким почуттям

природолюбства та усвідомленням необхідності активної діяльності з природозбереження.

У підсумку зазначимо, що науковий аналіз педагогічної концепції С.Ф. Русової з точки зору ідеї єдності Людини і Природи має велику теоретичну і практичну значущість у сучасних умовах, оскільки в її поглядах проблема взаємовідносин Людини і Природи набуває переважно духовного звучання. Адже природа рідного краю, рідна культура виступають в якості найсприятливіших факторів, що зміцнюють духовні сили особистості через глибокі емоційні та естетичні переживання. Така позиція дослідниці, на нашу думку, цілком відповідає основам кардинально нової педагогіки – педагогіки духовно значущої дії (І.Д. Бех).

„Таким шляхом ми прийдемо до досягнення першого змагання, а саме – поставити учня в можливо добрі діяльні зносини з усім світом (не тільки з громадянством, а з цілою природою, бо і сам учень мусить почувати себе частиною цієї природи), і для цього потрібний гармонійний розвиток усіх здібностей” [5, с. 273], – писала С. Русова. Отже, співзвучність поглядів вченої з сучасною педагогічною наукою є незаперечною, що і визначає актуальність нашого дослідження.

Література

1. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф. Русової: Навчальний посібник для студентів педагогічних соціальностей вузів / Передмова М.Д. Ярмаченка. – 3-є вид., доп. і переробл. – Чернігів: РВК „Деснянська правда”, 2006. – 263 с.
2. Замашкіна О. С. Русова про навчання і розвиток дітей молодшого шкільного віку // Школа першого ступеня: теорія і практика: Збірник наукових праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди. – Вип. 1. – Переяслав-Хмельницький, 2001. – С. 190-198.
3. Коваленко Є.І., Пінчук І.М. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової / За ред. Є.І. Коваленко. – Ніжин: НДПІ, 1998. – 211 с.

4. Лучко О.М. Розвиток ідеї природовідповідності в українській педагогічній науці (кінець XVIII-XX ст.): Дис. на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 – загальна пед. та істор. педагогіки / Лучко Олег Миронович. – К., 2004. – С. 83.
5. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: У 2-х кн. Кн. 2 / За ред. Є.І. Коваленко; Упоряд., передм, прим. Є.І. Коваленко, І.М. Пінчук. – Київ: Либідь, 1997. – 315 с.
6. Фролова О. Поняття національного виховання у філософсько-освітньому вченні С. Русової // Українознавство, 2006. – №3. – С. 187-198.

Sylko E.M.

**THE IDEA OF UNITY OF THE PERSON AND THE NATURE IN
S.F. RUSOVOJ'S PEDAGOGICAL HERITAGE**

In article S. Rusovoj's pedagogical sights at the nature as the factor of an all-around development of the person are analyzed.

Keywords: *the nature, the person, unity, education.*

Силко Е.Н.

**ИДЕЯ ЭДИНСТВА ЧЕЛОВЕКА И ПРИРОДЫ
В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ С.Ф. РУСОВОЙ**

В статье анализируются педагогические взгляды С. Русовой на природу как фактор всестороннего развития личности.

Ключевые слова: *природа, человек, единство, воспитание.*